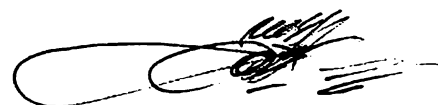

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ХОПТА СЕРГІЙ ФЕДОРОВИЧ

УДК 340.01; 340.134

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПРАВОСВІДОМОСТІ СУДДІ ТА ЇЇ РОЛЬ В УХВАЛЕННІ
СУДОВИХ РІШЕНЬ**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
Бобровник Світлана Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри теорії права та держави.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Гарасимів Тарас Зеновійович,
Національний університет «Львівська
політехніка», заступник директора навчально-
наукового Інституту права та психології;

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Тараконич Тетяна Іванівна,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України, старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права.

Захист відбудеться «27» лютого 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.04 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зала № 12.

Автореферат розіслано «25» січня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.М. Чуприна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Юридична наука, досліджуючи різні сторони правового життя, покликана розкривати не лише зовнішні, формально-юридичні характеристики суб'єктів права, але й проникати у глибинні, соціально-вольові начала формування і реалізації поведінки суб'єктів суспільних відносин. Цьому сприяє, зокрема, і дослідження проблеми правосвідомості як складного соціального явища, що має різні форми прояву. Однією з цих форм є професійна правосвідомість судді, значення якої в умовах сучасної трансформації судової гілки влади значно зростає.

Правосвідомість судді відображає відповідний юридичний світогляд, правову теорію та ідеологію, правові почуття і настрої, що визначають сутність діяльності судді як суб'єкта правосуддя. Професійна правосвідомість судді, маючи власний філософсько-психологічний статус, є реальним фактором зміни правової дійсності сучасного українського суспільства. Неможливо недооцінювати позитивного або негативного впливу професійної правосвідомості судді на правову сферу суспільства, її фундаментального значення у правовій системі країни, яка є позитивним фактором її духовно-культурної та ментальної розвинутості. Хоча далеко не всі судді володіють правосвідомістю, яка відповідає зазначеним характеристикам. Нерідко їй притаманні деформаційні прояви щодо ідеї і почуття права, що ускладнюють процес правового впливу на суспільні відносини. У зв'язку із цим важливо означити ту соціальну і юридичну роль професійної правосвідомості судді, яка відображає її сенс.

Водночас аналіз публікацій представників сучасної теоретичної науки, а також узагальнення результатів досліджень галузевих наук засвідчують необхідність додаткового вивчення проблеми розуміння професійної правосвідомості судді як юридичної категорії. Поза наукової уваги залишаються, зокрема, проблеми ролі правопізнання у формуванні професійної правосвідомості судді, недостатньо дослідженими є питання впливу професійного переконання та професійної правосвідомості на ухвалення рішень суду.

Актуальність дослідження професійної правосвідомості судді зумовлена й тим, що у теорії права відсутня єдність уявлень вчених щодо розуміння поняття правосвідомості судді як самостійного підвиду професійної правосвідомості. В умовах реформування судової та правової системи важливо не лише визначити сутність професійної правосвідомості судді; причини та закономірності, що зумовлюють її формування, розвиток та деформацію, але і обґрунтувати шляхи подолання деформацій професійної правосвідомості судді.

Означене зумовлює необхідність наукового дослідження та подальшого осмислення теоретико-правових аспектів професійної правосвідомості судді, пов'язаних з обґрунтуванням її сутності, природи, функціонального призначення та ролі в ухваленні судових рішень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснено в межах тем науково-дослідної роботи юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Механізм адаптації законодавства у сфері прав громадян України до законодавства Європейського Союзу» (№ 06БФ042-01, номер державної реєстрації 0101U003579); «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11БФ042-01, номер державної реєстрації 0111U008337) та відповідно до затвердженої Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка теми дисертації (протокол №8 від «27» червня 2014 р. та уточненої «27» червня 2017 р., протокол №9).

Мета і завдання дослідження. Виходячи з теми дисертації її *метою* є комплексний аналіз теоретико-правових аспектів професійної правосвідомості судді, її функціонального призначення та ролі в ухваленні судових рішень.

Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення наступних *завдань*:

- з'ясувати історію становлення та розвитку уявлень про професійну правосвідомість судді на доктринальному рівні;
- розкрити основні складові та форми відображення сутності професійної правосвідомості судді;
- обґрунтувати авторське визначення поняття «професійна правосвідомість судді» та її структури;
- встановити роль та місце правопізнання у формуванні професійної правосвідомості судді;
- визначити функціональне призначення професійної правосвідомості судді;
- з'ясувати роль внутрішнього переконання судді як суб'єктивної складової його діяльності;
- виявити причини деформацій професійної правосвідомості судді та обґрунтувати шляхи їх подолання.

Об'єктом дисертаційного дослідження є професійна правосвідомість судді як явище правової дійсності.

Предметом дисертаційного дослідження є теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості судді та її роль в ухваленні судових рішень.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складає сукупність методологічних підходів, філософсько-світоглядних, загальнонаукових, спеціально-наукових методів, поєднання яких забезпечило об'єктивний, всебічний аналіз предмету дослідження.

В основу дослідження покладено *феноменологічний підхід*, що розкрив особливості свідомості судді як суспільного феномену, який залежить від об'єктивних умов суспільного розвитку. Завдяки *аксіологічному підходу* визначено ціннісні характеристики правосвідомості судді, її значення для суспільства. *Системний підхід* забезпечив аналіз правосвідомості судді у взаємозв'язку з іншими явищами правової дійсності, а *герменевтичний* –

визначення ролі тлумачення положень законодавчих актів як фактору забезпечення нормативної основи правосвідомості судді.

З урахуванням специфіки мети та пізнавальних завдань, дисертантом було використано такі методи: *діалектичний*, який сприяв об'єктивному аналізу правосвідомості судді у русі, розвитку та виявленню протиріч, як у межах правосвідомості судді, так і в її співвідношенні з іншими правовими явищами (підрозділ 1.3); *історико-правовий* метод забезпечив виокремлення загальних закономірностей правової свідомості судді та генези становлення уявлення про цю категорію в історико-правовій думці (підрозділ 1.1); *порівняльний* метод забезпечив виокремлення рис подібності та відмінності розуміння професійної правосвідомості судді у різних галузях науки (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); завдяки *функціональному* методу було охарактеризовано функціональне призначення правосвідомості судді, її розвиток та суспільне призначення (підрозділ 2.3); *системний* метод забезпечив виокремлення елементів структури професійної правосвідомості судді, вияву зв'язків між її елементами та аналізу правосвідомості судді як складової правової сфери суспільства (підрозділи 1.3, 2.3); *антропологічний* метод пов'язав правосвідомість судді з людським виміром та визначив роль суб'єктивних факторів її функціонування (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2); *структурно-функціональний* метод забезпечив аналіз структури правосвідомості судді та функціонального призначення кожного із її елементів (підрозділи 1.3, 2.3); *формально-догматичний* метод забезпечив обґрунтування категорій та правових понять, визначення їх ознак, рис та властивостей (підрозділи 1.3, 2.1, 3.1); *аксіологічний* метод застосовано для аналізу основних рис професійної правосвідомості судді, її цінності для судової влади і правового життя (підрозділ 1.3); *конкретно-соціологічний* забезпечив проведення анкетування суддів та студентів-магістрів юридичного профілю, а також підведення його підсумків (підрозділи 2.3, 3.1–3.3); метод *прогнозування* забезпечив обґрунтування шляхів подолання деформацій професійної правосвідомості судді та підвищення її ролі в ухваленні судових рішень (підрозділ 3.3).

Теоретико-методологічна основа дослідження.

Багатоаспектний характер проблеми професійної правосвідомості судді зумовлює її дослідження у різних сферах наукових знань. Вона була предметом наукового пошуку у працях вчених-представників рівних наукових напрямків, а саме:

філософські засади розуміння професійної правосвідомості судді були предметом дослідження у працях В.Д. Бабкіна, В. М. Баранова, О.Г. Данільяна, Д.А. Керімова, В.В. Лазарева, М.І. Матузова, С.П. Погребняка, В.М. Сирих;

теоретико-правові засади розуміння професійної правосвідомості судді обґрунтовані у працях С.С. Алексеєва, О.Л. Богіничя, В.В. Дудченко, Т.З. Гарасиміва, С.Д. Гусарева, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, М.М. Косовича, В.В. Лемака, А.В. Малька, Р.О. Наливайко, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришина, А.С. Піголкіна, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Т.І. Тарахонич, М.В. Цвіка, Ю.С. Шемшученка;

особливості професійної правосвідомості судді були означені у працях Д.О. Александрова, Т.Г. Андрусяка, В.В. Вопленка, Ю.М. Грошевого, А.І. Овчиннікова, Л.І. Петражицького, Д.О. Потопейка, В.О. Чефранова;

окремі аспекти прикладного характеру професійної правосвідомості судді знайшли відображення у працях Р.С. Байніязова, Є.В. Васьковського, М.А. Гредескула, І.О. Ільїна, В.М. Карташова, М.П. Колеснікова, В.П. Малахова, І.С. Самощенко, П.І. Стучки та ін.

Емпіричну базу дослідження складають літературні джерела; нормативно-правові акти; матеріали офіційної статистики та результати соціологічного дослідження, проведеного дисертантом.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена тим, що дисертація є одним з перших у сучасній вітчизняній науці загальнотеоретичним монографічним дослідженням, у якому здійснено комплексний аналіз теоретико-правових аспектів професійної правосвідомості судді та її ролі в ухваленні судових рішень.

Наукова новизна отриманих результатів та особистий внесок автора відображені у таких ідеях, положеннях та висновках:

уперше:

– запропоновано періодизацію розвитку уявлень про професійну правосвідомість судді в історії світової та вітчизняної правової думки, що охоплює п'ять етапів, а саме: 1) *ідеї античних філософів давньогрецької філософії та римської юриспруденції*, у межах якого розуміння правосвідомості пов'язувалось із розумінням духу закону особами, що виконують судові функції; 2) *погляди мислителів схоластичного богослов'я періоду Середньовіччя* характеризуються розумінням правосвідомості через уявлення про душу, душевні переживання, власний духовний досвід; 3) *міркування вчених-теоретиків Нової доби*, у межах якого вперше у поняття правосвідомість укладається термін світогляд, правосвідомість розуміється як ідеалістичне розуміння свідомості; 4) *визначення та тлумачення правників XIX–XX століття*, впродовж якого було обґрунтовано уявлення про правосвідомість як найважливіший елемент права; відносно самостійну галузь індивідуальної свідомості; 5) *сучасне розуміння вченими-правниками*, що характеризується обґрунтуванням багатоаспектного характеру професійної правосвідомості судді як елементу правової реальності;

– обґрунтовано авторське визначення поняття «професійна правосвідомість судді» як такої форми відображення правових явищ, яка включає в себе психічні, інтелектуальні, емоційні, вольові процеси і стани: знання права, правові вміння, навички, правове мислення, правові емоції і почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання, установки, які синтезуються в ухвалених рішеннях і які спрямовані на пізнання і взаємодію у процесі правової діяльності;

– визначено сутність юридичного пізнання у професійній правосвідомості судді, яка виявляється *на інтелектуально-професійному рівні*,

що забезпечує пізнання фактів об'єктивної дійсності та встановлення її юридичних властивостей; *чуттєвому, емоційно-вольовому рівні*, що поєднує раціональний та ірраціональний аспект юридичного пізнання; *логічному та ціннісному рівні*, що зумовлює юридичне дискурсивне знання судді, *понятійному рівні*, що пов'язаний із знанням мови права, правової реальності та юридичної техніки; *рівні узагальнення юридичного пізнання*;

– виокремлено і охарактеризовано особливості елементів структури професійної свідомості судді, серед яких: *правова ідеологія* як систематизовані уявлення судді про правову дійсність; *правова психологія* як мотив правової поведінки і волі судді; *аксіологічна ментальність* (ціннісно-правові орієнтації судді) як структуроутворюючий компонент, що розкривається у специфіці праворозуміння, право почуття та правобачення;

удосконалено:

– теоретичні уявлення про *взаємозв'язок права та правосвідомості*, що виявляється, з одного боку, у тому, що правові ідеї як продукт людського розуму проникають безпосередньо у право і є відображенням його соціокультурної специфіки, а іншого боку – правові ідеї концентруються і відображаються у правовій ідеології як частині правосвідомості у правових доктринах, течіях, концепціях;

– критерії класифікації функцій правової свідомості судді, а саме: *за сприйняттям правової дійсності* (пізнавальна, оціночна, прогностична); *за впливом на правову дійсність* (регулятивна, нормотворча, нормореалізаційна, правового моделювання, правовиховна, ідеологічна, подолання правових колізій, комунікативна, забезпечення самостійності в ухваленні судових рішень, накопичення правового досвіду);

– загальні положення про *внутрішнє переконання судді* як систему елементів розумової діяльності судді по дослідженню та оцінці доказів, яка відображається в ухвалених ним судових рішеннях;

– наукові підходи до визначення *деформації професійної правосвідомості судді* як юридичної категорії, що віддзеркалює сутність філософського, психологічного, соціологічного та юридичного осмислення змісту цього феномену, який розуміється як зміни, що призводять до суперечностей у раціональних і психологічних компонентах правосвідомості судді, відображаються на сприйнятті правової дійсності і формуванні його готовності до виконання професійних обов'язків;

дістали подальшого розвитку:

– уявлення про *юридичне пізнання судді* як відображення у свідомості судді одержаної інформації, її розумова обробка та формування у його свідомості нового знання;

– ідеї про *принципи професійної правосвідомості судді*, які виявляються у вимогах верховенства права, справедливості, незалежності, об'єктивності, рівності, прагнення до правди, пошуку правового ідеалу;

– теоретичні положення щодо *сутності професійної правосвідомості судді* як багатоаспектної категорії, що виявляється на філософсько-

світоглядному, соціальному, психологічному та спеціально-юридичному рівнях.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані: у *науково-дослідній роботі* – для подальшої теоретичної розробки проблем, пов'язаних з визначенням сутності, змісту, особливостей професійної правосвідомості судді, для розуміння професійної правосвідомості судді як юридичної категорії, при подальшому удосконаленні теоретичних розвідок основних принципів функціонування судової системи України; у *правотворчій діяльності* – для вдосконалення правового забезпечення судочинства, підвищення ефективності нормативного регулювання процесу ухвалення судових рішень; у *правозастосовній роботі* – у процесі удосконалення правових основ діяльності органів судової влади України та аналізу процесу ухвалення судових рішень; у *навчальному процесі* – при підготовці навчально-методичних матеріалів, розділів підручників та навчальних посібників, а також проведенні занять з навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Актуальні проблеми теорії та філософії права», «Правові проблеми правозастосування».

Апробація матеріалів дисертації. Окремі ідеї, положення і висновки, обґрунтовані автором за результатами дисертаційної роботи, обговорювались на наступних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства» (м. Мінськ, 12–16 травня 2015 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 26–27 червня 2015 р.); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 24–25 червня 2016 р.); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Державо- та правотворчі традиції українського народу» (до 150-ти річчя М.С. Грушевського) м. Ірпінь, 23 листопада 2016 р.; II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування» (м. Львів, 24–25 листопада 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Людиноцентризм у праві: теоретико-правові засади» (м. Київ, 16 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова доктрина та юридична практика: основні шляхи взаємовпливу та підвищення ефективності» (м. Київ, 26 травня 2017 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів» (м. Київ, 2–3 листопада 2017 р.).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано 14 наукових праць, серед яких 7 статей у фахових юридичних виданнях України, у тому числі одна в іноземному науковому виданні і 7 у збірниках тез матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації визначається метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу; трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів; висновків; списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг становить 216 сторінок, з них 19 сторінок – список використаних джерел, що складається з 242 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження; його зв'язок з науковими програмами планами, темами; визначено мету, об'єкт, предмет і основні завдання дисертації; обґрунтовано теоретико-методологічну та емпіричну базу; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів; надано відомості про апробацію результатів дослідження.

У **Розділі 1 «Теоретико-пізнавальні засади розуміння професійної правосвідомості судді»**, який складається з трьох підрозділів, розкрито генезу уявлень про професійну правосвідомість судді на доктринальному рівні, визначено її сутність через характеристику основних складових та форм відображення та виокремлено основні елементи структури досліджуваної категорії.

У *підрозділі 1.1 «Генеза уявлень про професійну правосвідомість судді»* з'ясовано еволюцію формування наукових ідей про професійну правосвідомість судді та обґрунтовано виокремлення п'яти етапів становлення уявлень про цю категорію: 1) *ідеї античних філософів давньогрецької філософії та римської юриспруденції*, що пов'язувались із визначенням через розуміння духу закону особами, що виконують судові функції (імператори, сенатори, претори) (Аристотель, Платон); 2) *погляди мислителів схоластичного богослов'я періоду Середньовіччя*, характеризується розумінням правосвідомості судді через поняття душі, душевних переживань та власного духовного досвіду (Блаженний Августин, П'єр Абеляр); 3) *міркування вчених-теоретиків Нової історії*, націлені на аналіз правосвідомості судді через світогляд, її незалежність від матеріального світу, абсолютність, вічність як основи буття (Ф. Гегель, Є. Дюринг, Р. Декарт); 4) *визначення правників XIX–XX століття*, пов'язували правосвідомість судді з виявом права, характеризуючи її як відносно самостійну сферу індивідуальної свідомості, засіб відображення правової дійсності у формі юридичних знань і об'єктивних оцінок чинного права (В. М. Хвостов, І. Є. Фарбер, П. О. Недбайло); 5) сучасне сприйняття правосвідомості судді як багатоаспектної категорії та елементу правової реальності.

У *підрозділі 1.2 «Сутність професійної правосвідомості судді: основні складові та форми відображення»* з'ясовано роль природно-правової та нормативної концепції права у визначенні природи правосвідомості судді; виокремлено її ознаки як сутнісної категорії права.

Професійна правосвідомість судді як сутнісна категорія охарактеризована як багатоаспектне, багатовимірне явище, яке має складну рівневу структуру, виявляючись на філософсько-світоглядному, соціальному, психологічному та спеціально-юридичному рівнях. Сутнісна характеристика професійної правосвідомості судді надала можливість виокремити раціональний, психологічний поведінковий та пізнавальний її компоненти.

У підрозділі 1.3 «*Поняття та структура професійної правосвідомості судді*» з'ясовано основні аспекти розуміння професійної правосвідомості судді на категоріальному рівні та обґрунтовано авторське її бачення.

Серед ознак професійної правосвідомості визначено її зв'язок з іншими формами суспільної свідомості; відношення суб'єкта до правової реальності та тих сфер життєдіяльності суспільства, що регулюються правом; можливість орієнтації в різних правових ситуаціях та ухвалювати юридично-значущі рішення; забезпечення пізнання сутності, значення та змісту права; чітко визначене функціональне призначення.

Виокремлено три компоненти структури професійної правосвідомості судді – правову ідеологію як уявлення судді про правову дійсність та її ціннісні виміри; правову психологію як правову взаємодію, її мотиви, здатність до самоконтролю та знання правового досвіду та аксіологічну ментальність, що розкривається у специфіці праворозуміння, правопочуття, правобачення та пов'язується з особливостями світоглядну, системи цінностей та психологічного складу судді.

Розділ 2 «Юридичне пізнання як фактор формування професійної правосвідомості судді» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено роль правопізнання та сутність юридичного пізнання у формуванні професійної правосвідомості судді, розкрито функціональний вплив професійної правосвідомості судді на формування його правового мислення та ухвалення судових рішень.

Підрозділ 2.1 «Право та професійна правосвідомість судді: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив» присвячений визначенню ролі та місця правопізнання у формуванні професійної правосвідомості судді. Досліджено вплив права на правосвідомість шляхом виокремлення двох основних поглядів на роль права у формуванні правосвідомості – взаємозв'язок права і правосвідомості та протиріччя (суперечність) між правом та свідомістю.

Встановлено, що взаємозв'язок полягає як у впливі правосвідомості на право, так і у впливі права на правосвідомість. Обґрунтовано три форми впливу права на правосвідомість судді: 1) інформаційна дія права, яка полягає у доведенні інформації до судді; правомірної чи протиправної моделі поведінки та конкретні заходи інформаційно-психологічного впливу, які вміщуються у нормах права (пільги, заохочення, примус); 2) орієнтаційний вплив права полягає у закріпленні найбільш важливих суспільних цінностей, що підлягають гарантуванню. Його метою є закріплення та захист цінностей у

праві, що впливають на правосвідомість; 3) спеціально-юридичний вплив права, який полягає у закріпленні основних прав і свобод особи у нормативно-правових актах.

Означено, що роль правопізнання у формуванні професійної правосвідомості полягає у здійсненні впливу на професійну правосвідомість, оскільки є найважливішим джерелом її формування, перетворення і розвитку, хоча зміст, напрямки цього впливу не однозначні і залежать від якості законодавства, його відповідності реальним потребам.

У підрозділі 2.2 «Сутність юридичного пізнання у професійній правосвідомості судді» досліджено місце і роль юридичного пізнання у професійній правосвідомості судді через категорію «пізнання» як процесу, зумовленого загальноісторичною практикою отримання і розвитку знання, його постійного поглиблення, розширення, удосконалення і відтворення.

Дисертантом обґрунтовано поняття юридичного пізнання судді як відображення у його свідомості отриманої з зовні інформації, її розумова обробка та формування у його свідомості нового знання. Під знанням розуміється об'єктивна реальність, що має місце у свідомості судді, який у своїй діяльності відображає, ідеально відтворює об'єктивні закономірні зв'язки реального світу. Доведено, що знання судді, це: а) здібності, вміння, навички, які базуються на його обізнаності; б) пізнавальна-значуща інформація; в) особлива пізнавальна одиниця, а саме ставлення судді до існуючого знання, що існує поряд і у взаємозв'язку з іншим – практичним ставленням.

Виокремлено сутнісні характеристики юридичного пізнання у професійній правосвідомості судді, до яких належать: а) використання можливостей і цінностей права, відповідних його природі; б) проектування і використання правових засобів; в) урахування закономірностей та властивостей права; г) вирішення юридичних розумових завдань, що здійснюються з дотриманням деяких загальнообов'язкових правил.

Підрозділ 2.3 «Функціональний вплив професійної правосвідомості судді на формування його правового мислення» присвячений обґрунтуванню авторського визначення функцій професійної правосвідомості судді як основних напрямів сприйняття суддею правової дійсності та впливу на неї, що здійснюються відповідними способами (у певних формах) і відображають соціальну роль та призначення правосвідомості судді.

Виокремлено критерії класифікації функцій професійної правосвідомості судді за: 1) сприйняттям правової дійсності (пізнавальна, оціночна, прогностична); 2) впливом на правову дійсність (регулятивна, нормотворча, нормореалізаційна, правового моделювання, правовиховна, ідеологічна, подолання юридичних колізій, комунікативна, ефективного й економного використання правових засобів, забезпечення самостійності в прийнятті рішень, накопичення професійного досвіду).

Обґрунтовано доцільність виокремлення таких функцій професійної правосвідомості судді: а) пізнавальна та оціночна функції, що перебувають у

нерозривній єдності; б) функція формування професійної юридичної думки судді; в) функція прогнозування; г) функція нормативності; ґ) регулятивна функція.

Розділ 3 «Роль професійної правосвідомості судді в ухваленні судових рішень» складається з трьох підрозділів, у яких обґрунтовано поняття внутрішнього переконання судді, його професійного досвіду та означені питання деформацій професійної правосвідомості судді, визначено шляхи їх подолання, які мають значення у сучасних умовах здійснення судової реформи в Україні.

У підрозділі 3.1 «Взаємодія внутрішнього переконання та професійної правосвідомості судді в процесі ухвалення рішень суду» проаналізовано загальні положення про внутрішнє переконання судді як систему елементів розумової діяльності судді з дослідження та оцінки доказів, суб'єктивної частини його діяльності, яка відображається в об'єктивно ухвалених ним судових рішеннях, до яких належать: 1) індивідуальні знання судді, якими він володіє на момент розгляду справи; 2) процес пізнання матеріалів справи як творчо-розумовий процес, на підставі якого формулюються висновки, що формують внутрішнє переконання судді; 3) усвідомлення суддею ступеню власної незалежності; 4) психологічно-емоційний стан судді при дослідженні матеріалів справи; 5) вольовий стимул, що спонукає суддю до практичних дій, а саме ухвалення рішення (вироку) у справі; 6) зовнішня обґрунтованість і аргументованість ухваленого судового рішення.

Професійна правосвідомість судді охарактеризована як сукупність уявних і чуттєвих оцінок правових явищ, правових відносин взагалі, а внутрішнє переконання судді як результат і критерій дослідження судді по кожній конкретній справі, як психологічний емоційно-інтелектуальний стан судді, що полягає у почутті впевненості у правильності застосованих знань, у правильній оцінці фактів та доказів по справі і у правильності зроблених висновків.

У підрозділі 3.2 «Професійний досвід та правосвідомість судді: взаємозалежність та вплив на ухвалення судових рішень» обґрунтовано авторське визначення поняття професійного досвіду судді як структурного компонента психологічної системи судді як суб'єкта професійної діяльності, що інтегрує у собі: 1) мету як психологічну умову шляху професійної діяльності; 2) спрямованість як сенсоутворюючий мотив професійної діяльності; 3) компетентність як передумову психологічної готовності судді як фахівця до виконання покладених на нього професійних обов'язків.

З'ясовано структуру професійного досвіду судді, що складається з: 1) усвідомлених компонентів (знання, орієнтири, перспективні еталони правильного виконання покладених на нього обов'язків та їх результатів, впорядкована система знань про засоби праці, її умови, про трудові відносини, що супроводжують його професійну діяльність, емоційні переживання, професійний досвід); 2) несвідомих компонентів (професійні звички, установки, стереотипи, способи оптимізації професійних прийомів, які розвантажують

свідомість судді від необхідності свідомого контролю рутинних, повторюваних форм активності, що дозволяє йому зосередитися на мінливих моментах, на моментах, що вимагають творчого підходу, або на важливо-небезпечних моментах (наприклад, за колізій у нормах права).

У підрозділі 3.3 «Деформації професійної правосвідомості судді та шляхи їх подолання» проблема деформацій професійної правосвідомості судді визначається як зміни, що призводять до суперечностей у раціональних і психологічних компонентах правосвідомості судді, які відображаються на сприйнятті правової дійсності і формуванні його готовності до виконання професійних обов'язків.

Виокремлено загальні ознаки феномену деформації професійної правосвідомості судді, яка: 1) є негативною за своєю соціально-правовою природою і становить загрозу для особи та суспільства; 2) виявляється лише тоді, коли у суспільстві існують усталені критерії недеформованої правосвідомості; 3) не виключає наявності у судді позитивних правових поглядів, ідей, уявлень; 4) відображає негативне ставлення судді як суб'єкта права до діючого права, правосуддя та законності.

Дисертантом обґрунтовано шляхи подолання деформацій правосвідомості судді: 1) підвищення рівня правосвідомості та правової культури судді через формування позитивного розуміння права, забезпечення дієвості юридичної загальної освіти, здатної поліпшити професійну компетентність судді; 2) спеціалізоване навчання і виховання юристів (майбутніх суддів); 3) підвищення культурно-професійного рівня судді; 4) забезпечення належної якості законів та підзаконних актів; підвищення авторитету закону; стабільність правового регулювання суспільних відносин; 5) удосконалення системи судової діяльності, зміцнення правової законності, врахування кожної юридичної ситуації; забезпечення незалежності суду; 6) подолання кризового (економічного і політичного) стану в суспільстві; усунення негативних явищ в сфері державної влади та у економічній сфері; подолання інфляції.

ВИСНОВКИ

У дисертації міститься теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у розкритті поняття, сутності, структури професійної правосвідомості судді, виокремлення розуміння внутрішнього переконання та професійного досвіду судді як факторів, що впливають на ухвалення судового рішення, ролі професійної правосвідомості у ухваленні рішень суду, здійснення аналізу деформації професійної правосвідомості судді та узагальнення шляхів її подолання.

Основними науковими і практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Узагальнено науково-теоретичне становлення та розвиток поглядів на професійну правосвідомість судді в історії світової та вітчизняної правової

думки, що дозволило виокремити п'ять етапів становлення та розвитку поглядів означеної проблеми, а саме: 1) ідеї античних філософів давньогрецької філософії та римської юриспруденції; 2) погляди мислителів схоластичного богослов'я періоду Середньовіччя; 3) міркування вчених-теоретиків Нової доби; 4) визначення та тлумачення правників XIX–XX століття; 5) сучасне розуміння вченими-правниками, що характеризується обґрунтуванням багатоаспектного характеру професійної правосвідомості судді.

2. Обґрунтовано авторське бачення поняття «професійна правосвідомість судді» як такої форми відображення правових явищ, яка включає в себе психічні, інтелектуальні, емоційні, вольові процеси і стани: знання права, правові вміння, навички, правове мислення, правові емоції і почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання, установки, які синтезуються в ухвалених рішеннях і які спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію у процесі правової діяльності.

3. З'ясовано сутність професійної правосвідомості судді як багатоаспектної категорії, що виявляється на трьох рівнях:

– *філософсько-світоглядний рівень* надав можливість: а) дослідити внутрішню сторону особистості судді; б) визначити її як відображення юридичного буття, одну із форм реалізації та відображення системи офіційного права, провідника встановлених державою нормативних приписів; в) з'ясувати залежність правосвідомості судді від ефективності регулювання життя суспільства правом; г) охарактеризувати відображення вольового компоненту правосвідомості судді та її орієнтацію не лише на чинне позитивне право, а і майбутнє ідеальне право; г) виокремити правову визначеність цього різновиду професійної свідомості, оскільки вона спрямована на забезпечення права і прав; д) встановити взаємозв'язок та взаємозалежність правосвідомості та таких сутнісних категорій як право, справедливість, закон, свобода, обов'язок;

– *соціально-філософський вимір* професійної правосвідомості судді надав можливість визначати означену проблему як процес: а) становлення особистості судді, засвоєння суддею правових цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, притаманних суспільству, соціальній спільноті, групі; б) розвиток у судді задатків до адекватної інтеграції у правове поле й культурно-правове середовище; в) власне входження особи у правове поле й культурно-правове середовище у зв'язку з обранням професії судді; г) включення судді до системи правових відносин; г) засвоєння суддею правового досвіду, у процесі якого формується конкретна правосвідомість судді як суб'єкт права, тобто процес засвоєння певної системи соціально-правових ролей і правової культури;

– *соціологічний підхід* надав можливість охарактеризувати правосвідомість судді як: а) різновид суспільної свідомості; б) засіб відображення соціальної дійсності та соціальних відносин, регульованих правом; в) засіб активного впливу на соціальну дійсність; г) результат

розумової діяльності судді; д) об'єктивно зумовлену і соціально фіксовану сферу діяльності; е) систему правових дій, що виникають систематично, в межах нормативних приписів, що є різновидом соціальних норм; забезпечують особливий соціальний статус судді; є) результат соціалізації судді у суспільстві та суспільного досвіду; ж) соціокультурну цінність.

4. Визначено поняття структури професійної правосвідомості судді як внутрішньої організації професійної правосвідомості судді, що відображається у її будові, тобто у діалектичному поєднанні, яке утворюється її складовими елементами: 1) правовою ідеологією, що являє собою систематизовані уявлення судді про правову дійсність, в основу якої покладаються ціннісні настанови судді; 2) правовою психологією, яка є мотивом правової поведінки і волі судді як здатності до самоконтролю і саморегуляції, а також сфери несвідомого правового досвіду; 3) аксіологічною ментальністю (ціннісно-правовими орієнтаціями судді).

5. Удосконалено теоретичні уявлення про правопізнання як засіб інтелектуального і морального впливу на професійну правосвідомість судді, що сприяє розвитку його правових уявлень та правових знань; правопізнання впливає на механізм дії правосвідомості судді та полягає у загальній правовій оцінці соціальних фактів, у судженнях про відповідність поведінки суб'єктів суспільних відносин нормам і принципам права.

6. Обґрунтовані загальні положення щодо визначення функцій правосвідомості судді як основних напрямів сприйняття суддею правової дійсності та впливу на неї, що здійснюються відповідними способами, у певних формах і відображають соціальну роль та призначення правосвідомості судді.

7. Проаналізовані загальні положення про внутрішнє переконання судді як системи елементів розумової діяльності судді, що є результатом дослідження та оцінки доказів, суб'єктивної складової його діяльності, яка відображається в об'єктивно ухвалених ним судових рішеннях, до яких належать: 1) індивідуальні знання судді, якими він володіє на момент розгляду справи; 2) процес пізнання матеріалів справи як творчо-розумовий процес, на підставі якого обґрунтовуються висновки, що формують внутрішнє переконання судді; 3) усвідомлення суддею ступеню власної незалежності; 4) психологічно-емоційний стан судді при дослідженні матеріалів справи; 5) вольовий стимул, що спонукає суддю до практичних дій, а саме ухвалення рішення (вироку) по справі; 6) обґрунтованість і аргументованість прийнятого судового рішення.

8. Досліджено наукові підходи до деформацій професійної правосвідомості судді як юридичної категорії, що віддзеркалює сутність філософського, психологічного, соціологічного та юридичного осмислення змісту цього феномену, який розуміється як зміни, що призводять до суперечностей у раціональних і психологічних компонентах правосвідомості судді, які відбиваються на сприйнятті правової дійсності і формуванні його готовності до виконання професійних обов'язків.

9. Подолання деформацій професійної правосвідомості судді можливе за рахунок реалізації наступних завдань: створення позитивного ставлення судді до права, діючої правової системи суспільства; вміння впровадити право у власну діяльність, створення сенсу права у правосвідомості судді; пошук певних правових ідеалів та впровадження їх у суддівську практику; розвиток права і правосвідомості судді як сенсу його діяльності і життя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України з юридичних наук:

1. Хопта С.Ф. Професійна правосвідомість: становлення категоріального розуміння та практичне значення для реформи в Україні // *Соціологія права: науково-практичний журнал*. 2015. № 3–4 (14–15). С. 386–391.
2. Хопта С.Ф. Структура професійної правосвідомості судді // *Порівняльно-аналітичне право: електронне фахове видання*: ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2017. № 2. С. 263–266.
3. Хопта С.Ф. Професійний досвід судді як юридична категорія // *Право і суспільство: науковий журнал*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 39–44.
4. Хопта С.Ф. Внутрішнє переконання та професійна правосвідомість судді у механізмі прийняття судових рішень // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 2, т. 1. С. 115–118.
5. Хопта С.Ф. Сутність правосвідомості: філософський та соціальний рівні // *Бюлетень Міністерства юстиції України: загальнодержавне науково-практичне фахове видання*. 2017. № 6. С. 43–48.
6. Хопта С.Ф. Внутрішнє переконання судді як основа прийняття правосудних рішень // *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-правові засади*. 2017. Вип. 8. С. 397–400.

Статті у наукових періодичних виданнях з юридичних наук інших держав:

7. Хопта С. Формирование профессионального правосознания судьи // *Legea si Viata Revista stiintifico-practica*. 2017. С. 118–123.

Матеріали наукових конференцій:

8. Хопта С.Ф. Принципы судопроизводства как объект научного понимания: состояние и перспективы развития // *Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства: материалы Международной научно-практической конференции* (г. Минск, 12–16 мая 2015 г.). Минск: Белорусский государственный университет, 2015. С. 575–578.

9. Хопта С.Ф. Правосвідомість та правова система: аспекти взаємодії // *Актуальні питання реформування правової системи України: збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Луцьк, 26–27 червня 2015 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 61–63.

10. Хопта С.Ф. Доктринальний рівень професійної правосвідомості // *Актуальні питання реформування правової системи України: збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Луцьк, 24–25 червня 2016 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 73–74.

11. Хопта С.Ф. Роль професійної правосвідомості судді у реформуванні правової системи України // *Державо- та правотворчі традиції українського народу* (до 150-річчя М.С. Грушевського): збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 23 листопада 2016 р.). Вінниця: ТОВ «НІЛАН-ЛТД», 2017. С. 301–302.

12. Хопта С.Ф. Правосвідомість судді як гарантія ефективного правозастосування: категоріальний вимір // *Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування: тези доповідей та повідомлень учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 24–25 листопада 2016 р.). Харків: «Право», 2016. С. 105–108.

13. Хопта С.Ф. Формування внутрішнього переконання судді – доктринальний рівень дослідження // *Правова доктрина та юридична практика: основні шляхи взаємовпливу та підвищення ефективності: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26 травня 2017 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2017. С. 304–308.

14. Хопта С.Ф. Професійний досвід судді та судова правотворчість // *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативно-правових актів: тези доповідей та повідомлень III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 2–3 листопада 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 291–293.

АНОТАЦІЯ

Хопта С.Ф. Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості судді та її роль в ухваленні судових рішень. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню сучасної теоретичної моделі професійної правосвідомості судді на основі генези становлення наукових знань щодо проблематики професійної правосвідомості судді, теоретичного вивчення різноманітних аспектів її структури та формування, впливу внутрішнього переконання та професійного досвіду на ухвалення судових рішень.

Особлива увага в дисертаційній роботі приділена поняттю структури професійної правосвідомості судді як її внутрішньої організації; зроблено висновок про те, що в процесі функціонування професійна правосвідомість судді є складним механізмом, що являє собою цілісну сукупність, взаємозв'язок та взаємозумовленість її функцій.

Досліджені загальні положення про внутрішнє переконання судді як систему елементів його розумової діяльності по дослідженню та оцінці доказів, а також наукове бачення деформацій професійної правосвідомості судді та шляхів їх подолання.

Ключові слова: професійна правосвідомість судді, структура професійної правосвідомості судді, функції професійної правосвідомості судді, внутрішнє переконання судді, професійний досвід судді, деформація професійної правосвідомості.

АННОТАЦІЯ

Хопта С.Ф. Теоретико-правовые аспекты профессионального правосознания судьи и его роль в принятии судебных решений. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2017.

Диссертационная работа посвящена исследованию современной теоретической модели профессионального правосознания судьи на основе генезиса становления научных знаний по проблематике профессионального правосознания судьи, теоретического изучения различных аспектов ее структуры и формирования, влияния внутреннего убеждения и профессионального опыта на формирование судебных решений.

Особое внимание в диссертационной работе уделено понятию структуры профессионального правосознания судьи как ее внутренней организации, сделан вывод о том, что в процессе функционирования профессиональное правосознание судьи является сложным механизмом, который представляет собой целостную совокупность, взаимосвязь и взаимообусловленность ее функций.

Исследованы общие положения о внутреннем убеждении судьи как систему элементов его умственной деятельности по исследованию и оценке доказательств, а также научное видение деформаций профессионального правосознания судьи и направлений их преодоления.

Ключевые слова: профессиональное правосознание судьи, структура профессионального правосознания судьи, функции профессионального правосознания судьи, внутреннее убеждение судьи, профессиональный опыт судьи, деформация профессионального правосознания.

ANNOTATION

Hopta S.F. Theoretical and legal aspects of professional justice of a judge and his role in the adoption of court decisions. – *Manuscript.*

Thesis for the degree of Candidate of Legal Sciences, specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The dissertation deals with the modern theoretical models of professional sense of justice of the judge on the basis of a comprehensive study of the modern state of professional sense of justice of the judge, the Genesis of the formation of scientific knowledge on problems of professional sense of justice of the judge, the theoretical study of various aspects of the structure and formation of professional legal consciousness of judges, influence internal beliefs and professional experience on the formation of judgments.

The thesis is provides a study of the periods of ideas about justice professional judges in the history of world and national legal thought, which covers five stages of formation and development of views definite problem. The thesis singled professional judge justice as an independent kind of consciousness with that of the concepts and categories, criteria and methods of evaluations, especially big goals and means of implementation. The author's definition of "professional legal conscience of judge" as a subjective reaction to the legal conscience as a set of views, ideas reflecting his attitude to the traditions, customs, moral principles, rules of conduction of professional duties, law, justice, and the idea of what is lawful and unlawful has been formulated.

Special attention in the thesis is paid to the concept of the structure of professional legal conscience of judge as its internal organization; the conclusion is drawn that the process of functioning professional legal consciousness of the judge is a complex mechanism representing a complete set, interconnection and interdependence of its functions: 1) legal ideology that is structured representations judge about the legal validity of the based guidance values are judges; 2) legal psychology, which is the legal behavior and motivation will judge both the capacity for self-control and self-regulation, and the unconscious legal experience; 3) mentality axiological (value-orientation law judge), structure-serving professional component of justice judge who determines the nature of values, as a determinant of legal ideology and legal psychology; as a complex phenomenon reflected in all elements of the professional structures of justice and judges revealed the specifics of thinking, knowledge of law affects.

The thesis concludes that the process of justice functioning professional judges are complex mechanisms of which are not easy to change features, but a set of coherent, interconnection and interdependence. The concept features a professional judge of justice as the main areas of perception judge legal validity and impact on it, which made appropriate means (in some form) and express the social role and purpose of justice judge. Singled out the functions of justice of professional

judges: a) cognitive and evaluative functions are inseparable unity; b) the function of forming professional and legal opinion of the judge; c) function prediction; d) normative function; e) regulatory functions.

Studied the general provisions of inner conviction as a judge of elements of mental activity of a judge investigating and assessing the evidence, the subjective part of its activities, which is reflected in objective judgments passed by him, which include: 1) knowledge of individual judges, whom he has at the time of trial; 2) learning process case files as creative thought process by which draws conclusions which form the inner conviction of the judge; 3) Knowledge judge the degree of its independence; 4) psycho-emotional state judges in the study case materials; 5) volitional stimulus, prompting the judge to action, namely the decision (judgment) on the case; 6) external validity and argumentativeness passed judgment.

In the dissertation scientific approach to strain the professional sense of justice judge as a legal category that reflects the essence of the philosophical, psychological, sociological and legal understanding of the content of this phenomenon, understood as changes that lead to differences in the rational and psychological components of justice judges that appear on perception of legal reality and shaping willingness of the latter to perform professional duties.

Keywords: professional legal conscience of judge, structure of professional legal conscience of judge, functions of professional legal conscience of judge, moral certainty of judge, expertise of judge, deformation of professional legal conscience.

Гарнітура Таймс. Формат 60x84/16.
Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 17.01.2018. Замовлення 460.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (068) 126-49-26
E-mail: lesya3000@ukr.net